

SVETLANA MƏMMƏDOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ADPU
Bakı, Səbail, Üzeyir Hacıbəyli, 68,
sveta@mail.ru

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ SÖZ YARADICILIĞI PROSESİNİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Məqalədə İngilis və Azərbaycan dillərində söz yaradıcılığı prosesinin konseptual cəhətlərinin bir sıra cəhətləri qeyd olunmuşdur. Fikrimcə aparılan qeydlərlə məqalənin imkanları daxilində söz yaradıcılığının konseptual cəhətləri barədə müəyyən təsəvvür yaratmağa nail olunmuşdur. İngilis dilində söz yaradıcılığı dilçilik elminin ayrıca bir mövzusu olaraq tədqiq edilmişdir. Söz yaradıcılığı termini iki əsas mənanı özündə əks etdirir və bu mənaları bir-birindən ayırmaq lazımdır. Söz yaradıcılığı termini ilkin mənada dildə yeni sözlərin daima yaranma prosesini ifadə etmək məqsədi ilə işlədilir. Söz yaradıcılığı prosesində söz yaradıcı sözün təyin edilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Yaradıcı söz dil vahidlərinin struktural, semantik cəhətlərini özündə birləşdirən mürəkkəb bir quruluşdur. Söz yaradıcılığında bir qrammatik funksiya kimi affikslərin əhəmiyyətindən danışarkən ayrı-ayrılıqda prefiks (ön şəkilçilər) və suffikslərdən (son şəkilçilərdən) ayrı-ayrılıqda danışmaq lazımdır. Çünki bir qrammatik funksiya olaraq söz yaradıcılığında onların hərəsinin öz rolu vardır. Bəzi dilçilər prefiksləri (ön şəkilçiləri) söz yaradıcılığının sintaksis üsuluna, digərlərini derivativ (törəmə) üsuluna aid edir və bununla da affiksəl söz yaradıcılığının çox cəhətli olmasını qeyd edirlər. İngilis dilində xeyli dərəcədə affikslər vardır ki, onlar həm ingilis dilinin öz hesabına yaranmış affikslərdir, həm də digər dillərdən alınma affikslərdir.

Açar sözlər: söz yaradıcılığı, fonetik, leksik, semantik, dilçilik, qrammatika, İngilis dili, Azərbaycan dili

İstər ingilis, istərsə də Azərbaycan dillərində affikslər vasitəsi ilə yaranmış leksik vahidlər həmin dillərin lüğət fondu və lüğət tərkibinin zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynayırlar. Bu və ya digər dildə həmin leksik vahidlərin yaranmasında dilin müxtəlif aspektlərinin - dilin fonetikasının, leksikasının və qrammatikasının oynadığı rolu müəyyənləşdirmək, bu və ya digər dillərə xas olan xarakterik xüsusiyyətləri meydana çıxarmaq, fikrimcə dillərin tədqiqində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər iki dil öz qrammatik quruluşlarına görə bir-birindən köklü şəkildə fərqlənirlər. Bununla belə, hər iki dildə söz yaradıcılığı prosesində baş verən qrammatik və sintaktik xüsusiyyətləri araşdırmaq, onları tədqiq etmək, hər iki dil üçün xarakterik olan ümumi cəhətləri ortaya çıxarmaq və bir-birindən fərqli cəhətləri araşdırmaq ingilis dilini öyrənənlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İngilis dilində söz yaradıcılığı dilçilik elminin ayrıca bir mövzusu olaraq tədqiq edilmişdir. Söz yaradıcılığı termini iki əsas mənanı özündə əks etdirir və bu mənaları bir-birindən ayırmaq lazımdır. Söz yaradıcılığı termini ilkin mənada dildə yeni sözlərin daima yaranma prosesini ifadə etmək məqsədi ilə işlədilir. Dil daima tərəqqi etmək və inkişaf etmək vəziyyətindədir və buraya müəyyən bir dil prosesləri, o cümlədən dildə yeni leksik vahidləri yaratmaq prosesi daxildir. Bu proses dildə "söz yaradıcılığı termini" adını almışdır. Dilçilik sahəsində çalışan alimlərin fikrincə hər bir köksüz və eyni zamanda müasir dövrdə müəyyən bir kökü olan sözlərin strukturası belə bir prosesin məntiqi nəticəsidir. Digər bir dilçi alim E.S. Kubryakovanın fikrinə görə "söz" yaratmaq prosesinin əsas mahiyyəti yeni adları, yeni ikinci yaranmış vahidlərin meydana çıxması deməkdir və tezliklə belə adlar sözlərə çevrilir. Söz yaratma termini sözün həqiqi mənasında söz yaradıcılığı prosesinin adlandırılması mənasında çıxış edir.

Baxmayaraq ki, söz yaradıcılığı dilçilik elmində müstəqil bir sahə hesab edilir, ancaq onu dilçiliyin digər aspektlərindən, leksikologiyadan, morfologiyadan və sintaksisdən ayrı təsəvvür etmək olmaz. Akademik V.V.Vinoqradov, E.S. Kubryakova və başqalarının elmi əsərlərində söz yaradıcılığının dilin digər aspektləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi haqqında geniş məlumat verilmişdir.

Söz yaradıcılığı prosesinin qarşısına qoyulmuş məhdudiyətlər kifayət qədər mürəkkəbdir və az tədqiq edilmişdir.

Bununla belə, bu və ya digər məhdudlaşdırıcı modelin fəaliyyət diapazonunu müəyyən etmək söz yaradıcılığı elmini quru, sxolastik bir elmdən izahlı və perspektivli, öz tədqiqat obyektlərinin inkişafının düzgün və ümumi cəhətlərini proqnozlaşdıran bir elmə çevirir.

Söz yaradıcılığı məsələsinin əsas gücü onun məhsuldarlığı ilə ölçülür. Məhsuldar sözlər söz yaradıcıları və yaradıcı vasitələrlə ikili cəhətə malikdir: struktural və semantik cəhətlərə. Forma və məzmunun vəhdəti, bu qarşılıqlı tərəflər arasındakı struktural cəhətlərə, semantik cəhətlərin bir-birinə qarşılıqlı təfsiri nəticəsində meydana gəlir. Bir çox dilçilər cəhd etmişlər ki, forma və məzmun arasındakı münasibətlərdə məzmun anlayışına üstünlük versinlər, lakin forma ilə məzmun arasında olan əlaqə vasitəsini inkar etmək onlara müəssər olmamışdır. Bu münasibətlə dilçi alim Benevist çox düzgün olaraq qeyd edir: "Məzmunu nəzərə almamaq üçün daha nələr edilməmişdir, onu görməməzliyə vurmaq və ondan yaxa qurtarmaq üçün nələr edilməmişdir. Bütün bunlar əbəsdir. Çünki məzmun meduzanın başı kimi dilin mərkəzindədir. Kim onu görməməzliyə vursa onu tilsimləyir". (3)

Söz yaradıcılığı prosesində söz yaradıcı sözün təyin edilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Yaradıcı söz dil vahidlərinin struktural, semantik cəhətlərini özündə birləşdirən mürəkkəb bir quruluşdur. Yaradıcı sözə bütün affiksial və törəmə birləşmələr, abreviaturalar (qısaltmalar), mürəkkəb sözlər və söz yaradıcı konstruksiyaların digər tipləri daxildir. Yaradıcı sözlərin əlamətdar xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, onların dərhal ikinci xüsusiyyəti meydana çıxır, dogma dildə danışanlar onu sözlərin ilkin mənşəyi ilə semantik cəhətdən bağlı olan asılı sözlər kimi qəbul edirlər.

Yaradıcı sözün strukturası və mənası söz yaradıcı mənbələrin və söz yaradıcı vasitələrin bazası əsasında formalaşır, forma ilə məzmunun vəhdəti həm struktural, həm də semantika cəhətdən vahid bir quruluş kimi meydana çıxır.

Sözün struktural cəhətlərini tədqiq edərkən yaradıcı sözlər iki yarımqrupa bölünürlər.

Birinciləri forma cəhətdən aydın seçilən tiplərə, ikinciləri isə forma cəhətdən aydın seçilməyən tiplərə ayırırlar. Yaradıcı sözlərin struktural-semantik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla onlar iki yarımqrupa ayırırlar. (1)

1. Xətli metodla yaranmış sözlər;
2. Qeyri-xətli metodla yaranmış sözlər.

Xətli modellərə aşağıdakılar aiddir:

1. Affiksial törəmələr (sözlərin yaranmasında affikslər (ön və son şəkilçilər) əsasında formalaşmışlar).

2. Mürəkkəb sözlər (iki və daha artıq müstəqil dil elementlərinin birləşməsi nəticəsində əmələ gəlmişlər) - söz, söz birləşmələri, söz kökləri.

3. Qarışıq birləşmə (ön və son şəkilçiləri və mürəkkəb yaradıcı sözlər vasitəsilə).

4. Averturalar və ya mürəkkəb sözlərin qısaldılmış törəmələri.

Qeyri-xətli birləşmələrdə xüsusi söz yaradıcı əlamətləri iştirak etmir.

Söz yaratmaq nöqtəyi nəzərindən onlar üzvlənə bilmirlər və bir nitq hissəsindən digər nitq hissəsinə keçmiş vahidlər kimi çıxış edirlər.

Onlar üçün tez-tez belə bir cəhət xarakterikdir ki, onlar köklərin bir və ya bir neçə fonoloji komponentləri əsasında formalaşırlar. Dilçilikdə tez-tez buna daxili fleksiya, səslərin yer dəyişməsi və sair adlar verilmişdir. Yaradıcı sözlərin qeyri-xətli modellərinə bu kimi formulda birləşmiş törəmələr aiddir. Onları şərti olaraq aşağıdakı şəkildə adlandırmaq olar: (2)

1. Konversiya edilmiş yaradıcı sözlər;
2. Substantivləşmə nəticəsində və fonoloji qruplaşmalar nəticəsində yaranmış sözlər;

3. Kök və şəkilçilərin birləşməsi nəticəsində və fonoloji qruplaşmalar nəticəsində yaranmış birləşmələr;

4. Söz dəyişdirici göstəricilərin nəzərə alınması yolu ilə əmələ gəlmiş birləşmələr (Buna əks söz yaradıcılığı "obratnoe slovoobrazovanie") deyilir.

Söz yaradıcılığı prosesinin mənasının dəqiq aşkara çıxarılması bizə imkan verir ki, söz yaratma aktının digər morfoloji cəhətlərdən fərqli xüsusiyyətlərini meydana çıxaraq. Söz yaradıcı mənalar özündə elə bir xüsusi cəhəti əks etdirir ki, bu sözün ilkin mənası ilə, yeni yaranmış söz arasında olan semantik münasibətlərlə ölçülür.

Məsələn: doctor (n) sözün yeni söz yaratma münasibətini nəzəmə alsaq görərik ki, sözün söz yaradıcı mənası sözün ilkin mənasından o qədər də uzaqlaşma bilmir.

Yəni doctor - həkim (isim) - doctor - həkimlik etmək (fe"l)

İngilis dili üçün belə bir cəhəti xarakterikdir ki, söz yaradıcılığı prosesində söz yaradıcı elementlər müstəqil sözlərin bir-biri ilə birləşməsi nəticəsində meydana çıxmış və inkişaf etmişlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, söz yaradıcılığı prosesində iştirak edən elementlər ayrı-ayrılıqda kifayət qədər şəffaf mənalara malikdirlər.

Müqayisə üçün müasir ingilis dilindəki bu kimi affikslərin (ön və son şəkilçilərin) -less, -like, -ly, -ness, -hood, -full, -mis, -oker, -un, -under və s. kimi şəkilçilərin mənalarına fikir verək. Beləliklə, söz yaradıcılığı mənasında biz belə bir ümumi mənanı qeyd edirik ki, bu məna yalnız söz yaradıcılığı prosesində söz yaradıcı elementlər vasitəsilə ifadə edilir.

Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı prosesinin konseptual cəhətlərinə fikir vermək bizcə səmərəli olardı.

Azərbaycan dilində leksik yolla sözlərin əmələ gəlmə prosesi morfoloji və sintaktik yolla sözlərin əmələ gəlmə prosesindən əsasən öz sadəliyi ilə fərqlənir. Lakin, zahirən sadə görünən bu yol həqiqətdə daha mürəkkəb olub, dərin tədqiqata ehtiyacı olan yollardan biridir, öz tarixi və mənşəyi etibarlı ilə bu yolla əmələ gəlmiş yüzrlərlə sözlər müasir ədəbi dilin lüğət tərkibində elə dəyişmiş və elə bir formaya düşmüşdür ki, onların nə zaman, həm də nə yolla əmələ gəldiyini müəyyənləşdirmək çox çətin olur. Leksik yolla sözlərin əmələ gəlmə prosesinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada yeni əmələ gələn leksik vahidlər (sözlər) əsasən hazır bir şəkildə dilə daxil olur və ya əmələ gələn hər hansı bir leksik vahid ön un törətdiyi ilk mənşəyindən öz məzmunu və hətta forması etibarlı ilə uzlaşır, yeni məzmun, yeri formalı, müstəqil bir söz kimi təşəkkül tapır.

Ümumiyyətlə məlumdur ki, sözlərin leksik yolla əmələ gəlmə prosesində bir sıra faktorlar iştirak edir.

Dilin xarakterik əlamətlərindən biri onun insanlar arasında ünsiyyət və fikir mübadiləsi vasitəsi olmasıdır. Ona görə də dil insan cəmiyyətinin inkişafına xidmət edən başlıca amillərdən biridir. Dildə mövcud olan bütün əlamətlər, xüsusiyyətlər, məna rəngarəngliyi, sözlərin zənginliyi və müxtəlifliyi, sözlərin dəyişmələrinə, formalaşmasına və onların əlaqə və münasibətlərinə xidmət edən bütün dil ünsürləri təfəkkürlə bağlı olub, onun fəaliyyətinin göstəricilərindən savayı bir şey deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilinin leksikasına, Azərbaycan dilindəki söz yaradıcılığı prosesi haqqında bir sıra elmi məqalələr, dissertasiyalar müdafiə edilmişdisə də, hələ ümumi şəkildə onun mənzərəsini tam əks etdirməmiş, yığcam bir əsər yazılmamış və Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə aid zəngin qayda-qanunlar meydana çıxarılmamışdır. Bütün bunlar göstərir ki, müasir Azərbaycan dilinin leksikasının bu günkü mənzərəsini tədqiq etməklə biz eyni zamanda bu dilin başqa türk sistemli dillərlə olan əlaqə və münasibətini öyrənmiş oluruq. Məsələn: qadın bəzəyi üçün işlədilən sapa düzülüş kürəciklər və ya başqa formada olan xırda dənə şeylər müasir Azərbaycan dilində muncuq adlanır. Eyni söz qazax dilində boyun sözü ilə əlaqələndirilir və ona görə də qazax dilində moyun, başqırd dilində muyun adlanır. Beləliklə, bizə aydın olur ki, söz yaradıcılığı prosesində bir söz öz leksik mənasından və eləcə də formasından həm uzaqlaşa, həm də ona yaxınlaşa bilər.

Fikrimizi sübut etmək üçün qeyd etmək yerinə düşərdi ki, qazax və başqırd dillərində "muncuq" sözü təhrif edilərkən qazax dilində monşoq olmuş, başqırd dilində isə həmin söz öz kökünü saxlayaraq "myunşaq" şəklində işlənir.

Hər hansı bir söz istər aydın bir şəkildə, istərsə də dumanlı bir şəkildə anlayışın adını, yəni təfəkkürün kateqoriyası olan mövhumlardan birini ifadə edir. Ona görə də sözün təbiətini və onun nitqdəki funksiyasını yaxşı başa düşmək üçün bir tərəfdən onun mənasını ifadə etdiyi anlayışa, digər tərəfdən onun mənasını təyin edən təfəkkür kateqoriyasına olan əlaqə və münasibətini öyrənmək lazımdır.

Dildə uzun bir inkişaf prosesi ilə əlaqədar olaraq elə bir qrup sözlər əmələ gəlir ki, bu sözlər vaxtı ilə nisbətən bu və ya digər konkret mənə daşımalarsa da indi ən mücərrəd bir məfhumu belə bilavasitə ifadə etmək xüsusiyyətini itirmiş olur. Belə sözlər olsa-olsa ancaq mücərrəd mövhumların ümumi xüsusiyyətlərini ifadə etməyə xidmət edir?

Dilimizdə olan bütün sözlərə bu cəhətdən yanaşmış olsaq onları iki qrupa ayırmaq olar:

1. Müstəqil sözlər.

2. Qeyri-müstəqil sözlər.

Bunlardan müstəqil sözlər qrupuna mövhumları və onların bu və ya əlamət, xüsusiyyət və hərəkətini bildirən, daha doğrusu məfhumu bu və ya digər cəhətdən tamamlamaq, müəyyənləşdirmək üçün xidmət edən, başqa sözlə desək, bir məvhumla bağlı olan xüsusiyyətlərini bildirən məvhumları ifadə edən sözlər daxildir.

Məsələn: doğ, adam, ev, böyük, uzun, yaxşı, qırmızı, beş, üz, mən, sən, gəlmək, yazmaq, tez-tez, birdən-birə və s.

Qeyri müstəqil sözlər qrupuna isə mücərrəd anlayışların ümumi və qeyri- müəyyən xüsusiyyətlərini ifadə etmək mənasına malik olan sözlər daxildir. Məsələn: ilə, üçün, amma, və, ki, paho, aha və s. (1)

İstər müstəqil sözlər istərsə də qeyri-müstəqil sözlər öz mənalarına görə eyni deyildir. Məsələn, müstəqil sözlərdən ev sözü öz mənasına görə böyük, baş, mən, yazmaq sözlərindən, həmçinin bunlar da bir-birindən fərqli olduğu kimi, qeyri müstəqil sözlərdən "üçün" və "paho" sözləri də bir-birindən fərqlidir. Ona görə də müstəqil və qeyri-müstəqil sözlər ifadə etdikləri mənalara görə qruplara ayrılır ki, bunlara nitq hissələri deyilir.

İngilis və Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı prosesinin konseptual cəhətlərindən bəhs edərkən həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində söz yaradıcılığı prosesində fəal iştirak edən qrammatik xüsusiyyətlərdən yan keçmək mümkün deyildir, çünki qrammatik cəhətlər olmadan söz yaradıcı prosesini təsəvvür etmək olmaz. Söz yaradıcılığı prosesində morfoloji cəhətlərin qolu haqqında danışan dilçi alimlərdən V.V. Vinqradov və İ.S. İluxanov rus dilində söz yaradıcılığı prosesini bir sistem kimi qəbul edir və iki qrupa bölürlər.

1) Bir motivləşmiş əsasə malik olan söz yaradıcı üsullar: (3)

- a) nafiksasiya
- b) konversiya
- c) subetaktivləşmə.

2) Birdən artıq motivləşmiş əsasə malik olan söz yaradıcı üsullar:

a) Təmiz birləşmə- buraya birləşdirici morfem, neytrallaşdırıcı qrammatik mənə komponentlərinin sırasını möhkəmləndirici elementlər daxildir.

b) Affikslərin iştirakı ilə əmələ gələn söz yaradıcılığının qarışıq üsulu. Bu üsul dedikdə formatların sayının əhəmiyyəti birləşdirici mənənin təşəkkül tapması və affiksin kateqorial mənası nəzərdə tutulur. (blue - eyed, lonq - tonqued, shoe - maker) kimi birləşmələr nəzərdə tutulur.

c) Birləşmə bir neçə komponentdən, motivləşmiş söz bütövlükdə öz morfoloji tərkibinə müvafiq olaraq bütün formalarda və eyni zamanda bütün sintaktik birləşmə formalarından təşəkkül tapır.

d) Abbrevasiya -(sözlərin baş hərfləri saxlanmaqla birləşmə şəklində təşəkkül tapmış USSR, UNO, NATO nəzərdə tutulur). Buraya həmçinin "blending" adı almış söz yaradıcılığı prosesi və bu proses nəticəsində əmələ gəlmiş törəmələr - "blends" daxildir: imoq, motel qəbildən sözlər daxildir.

Söz yaradıcılığında bir qrammatik funksiya kimi affikslərin əhəmiyyətindən danışarkən ayrı-ayrılıqda prefiks (ön şəkilçilər) və suffikslərdən (son şəkilçilərdən) ayrı-ayrılıqda danışmaq lazımdır. Çünki bir qrammatik funksiya olaraq söz yaradıcılığında onların hərəsinin öz rolu vardır.

Bəzi dilçilər prefiksləri (ön şəkilçiləri) söz yaradıcılığının sintaksis üsuluna, digərlərini derivativ (törəmə) üsuluna aid edir və bununla da affiksəl söz yaradıcılığının çox cəhətli olmasını qeyd edirlər. İngilis dilində xeyli dərəcədə affikslər vardır ki, onlar həm ingilis dilinin öz hesabına yaranmış affikslərdir, həm də digər dillərdən alınma affikslərdir. Akademik V.V. Vinqradov affikslərdən danışarkən qeyd edir ki, bu və ya digər nitq hissəsini yaratmış affiks qoşulduğu sözdən ayrılmaq imkanını özündə saxlayır.

Affiks asanlıqla mürəkkəb sözlərdən fərqlənir. Bununla belə elə mürəkkəb sözlər vardır ki, onun komponentlərindən birisi affiksə birlikdə söz yaradıcılığında iştirak edir. Bütün bunlara baxmayaraq, istər mürəkkəb söz daxilində, istəsə də ayrı-ayrı sözlərdə affiks asanlıqla ayrıla bilər.

Affiks ilə mürəkkəb sözlərin komponentliyi arasında olan fərq haqqında V.N.Yarseva haqlı olaraq qeyd edir ki, "morfemlər affikslərlə məhdudlaşmalarına baxmayaraq, onların eyni sinfə aid olan nitq hissələrində işlədilməsi köklü morfemlərə nisbətən daha yüksəkdir. İstənilən affiksli morfem xeyli miqdarda çoxsaylı köklü morfemlərlə bir birləşmə daxilində işləyə bilər. Halbuki, köklü morfemlər, digər affiksli morfemlərlə çox məhdud şəkildə birləşə bilərlər.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək affiks haqqında aşağıdakı tərif demək olar. Affiks dedikdə biz o morfemi başa düşürük ki, öz inkişafı nəticəsində bütöv bir sinifdən olan sözlərə xas olan mücərrəd bir məna kəsb edir və bu morfem əsasa qoşularaq onun mənasını dəyişir. (2)

Müasir ingilis dilində bütövlükdə affikslər söz yaradıcılığında bəziləri məhsuldar, digərləri isə nisbətən qeyri-məhsuldar fəaliyyət göstərməklə söz yaradıcılığı prosesində iştirak edirlər. Məhsuldar və qeyri-məhsuldar olmaları nəzərə alınmamaqla bütövlükdə -er, -or, -ee, -is, -ite, -man, -ness, rism, -ship, dom, -hood, -ation, -ment, -ery, -acy, -aqe, -ed, -y, -ish, -en, -les, -ly, -ful, -some, -fold, -worthy, -like, -able, (ible), -ous, - an (ean-ian), -uk, -ik, -nok, -a, -self, -well, -ill, -ise, -fy, (-ify), -ate, -en, -de, -diss, - mis, -under, -over, -up, -re, be kimi affikslər ingilis dilində söz yaradıcılığında iştirak edir və həmin dilin lüğət tərkibini genişləndirirlər.

Azərbaycan dilində söz yaradıcılığında iştirak edən şəkilçilər sözdən ayrılıqda işlənməmək, tezliklə bir leksik vahid olmamaq və sözlərlə bitişik yazılmaq etibarlı ilə onların müxtəlif qruplara ayrılıqlarını dərhal hiss edə bilərik. Bunların bir qismi sözdüzəltmə prosesi ilə əlaqələndirilərək sözdüzəldici şəkilçi, ikinci qismi qrammatika ilə əlaqələndirilərək söz dəyişdirici şəkilçilər adlanmışlar.

Bu haqda qeyd edən alimlərin bir qismi dilin leksik cəhətini nəzərə almadan onun qrammatik quruluşunun qiymətləndirilməsinin qeyri mümkünlüyünün, Azərbaycan dilində şəkilçilərin sözdüzəldici və sözdəyişdirici kimi bölgülərə ayrılmasını tələb edir, digərləri sözdəyişdirici və sözdüzəldici şəkilçiləri bəzi hallarda bir-birindən ayırmağın qeyri-mümkün olduğunu qeyd edir. Professor M. Hüseyinzadə isə bəzən sözdəyişdirici affiksin sözdüzəldici və ya tərsinə sözdüzəldici affiksin sözdəyişdirici affiks kimi işlənməsini qeyd edir.

Şəkilçilərin məhsuldarlığı və qeyri-məhsuldarlığı ilə yanaşı onların sözün önünə və ya sonuna artırılması və bir sıra digər alimlər nəzərə alınmaqla fərqli bölgülər də təklif edilir. Bu baxımdan professor A. Axundovun fikirləri daha orijinal görünür. O, söz yaradıcılığı prosesini dörd üsula bölür və bu üsullardan hər birinin söz yaradıcılığında özünün yeri olduğunu qeyd edir.

Beləliklə, o aşağıdakı üsulları təklif edir və öz fikrini belə izah edir: (4)

- 1) Söz kökünə müxtəlif şəkilçilər artırmaqla söz düzəldilməsi;
- 2) Söz kökünə söz artırmaqla söz düzəldilməsi;
- 3) Sözün bir nitq hissəsindən başqa nitq hissəsinə keçməsi yolu ilə söz düzəldilməsi;
- 4) Sözü yeni məna verməklə söz düzəldilməsi.

Bəzən söz müxtəlif şəkilçilərin (prefiks, infiks, postfikslərinin) birgə iştirakı nəticəsində yarana bilər: məsələn, rus dilindəki "zarisovka" sözündə olduğu kimi. Belə söz yaradıcılığı, adətən flektiv dillərə aiddir. Söz kökünə şəkilçi artırılmaqla yaranan sözlərə düzəltmə sözlər deyilir.

Nəticə. Söz yaradıcılığının ikinci üsulu, yəni söz kökünə söz artırmaq yolu ilə söz yaradılması dilçilik əhəmiyyətində daha çox sintaktik yolla söz yaradıcılığı adlanır. Sintaktik yolla söz yaradıcılığında sözlərin miqdarına görə, əsasən iki növü var: a) iki sözün birləşməsi ilə söz yaradıcılığı (istiot, düzbucaqlı, üzbəüz və s.), 2) üç və daha artıq birləşməsi ilə söz yaradıcılığı (əlüz yuyan və s.)

Sintaktik üsulla yaranan sözlərə quruluşuna görə mürəkkəb sözlər deyilir. Mürəkkəb sözlərin yaranma üsulları müxtəlif dillərdə müxtəlif şəkildə təzahür edir.

Ədəbiyyat:

1. М.Карашук «Словообразование английского языка», Москва, 1977, стр. 43-48.
2. Смирницкий «Лексикология английского языка», Москва, 1982, стр. 34-38.
3. Л.С. Бархударов «Очерки по морфологии современного английского языка». Москва, 1985, стр. 42-48.
4. I.V.Arnold “The English Word”. Moscow, 1986, p. 80-85.

С. Н.Мамедова

Теоретические вопросы словообразования на английских и азербайджанских языках

Резюме

В статье изложены некоторые концептуальные аспекты словообразования на английском и азербайджанском языках. На мой взгляд, удалось создать определенное представление о концептуальных аспектах словообразования в рамках возможностей статьи. В английском словообразование изучалось как отдельная тема лингвистики. Термин «словообразование» относится к двум основным значениям, и необходимо различать эти значения.

Термин «словообразование» в основном используется для обозначения процесса создания новых слов на языке оригинала. В процессе создания слова словообразование имеет большое значение. Креативное слово сочетает в себе структурные, семантические аспекты языковых единиц. Говоря о важности аффиксов как грамматической функции в создании слов, нужно говорить отдельно от префиксов и суффиксов. Потому что, как грамматическая функция, каждый из них играет роль в создании слова. Некоторые лингвисты ссылаются на префиксы в синтаксисе создания слов и других производных, и, таким образом, на признание аффилированного словаря. В английском языке есть много аффиксов, которые являются аффиксами английского языка, а также связаны с другими языками.

Ключевые слова: словообразование, фонетика, лексика, семантика, лингвистика, грамматика, английский, азербайджанский

Theoretical questions of word formation in the English and Azerbaijani languages

Summary

The article outlines some conceptual aspects of word formation in the English and Azerbaijani languages. In my opinion, it was possible to create a certain understanding of the conceptual aspects of word formation within the scope of the article. In English, word formation was studied as a separate topic of linguistics. The term “derivation” refers to two basic meanings, and it is necessary to distinguish these meanings. The term “word formation” is mainly used to denote the process of creating new words in the original language. In the process of creating the word word formation is of great importance.

The creative word combines structural, semantic aspects of language units. Speaking about the importance of affixes as a grammatical function in the creation of words, you need to speak separately from prefixes and suffixes. Because, as a grammatical function, each of them plays a role in the creation of a word. Some linguists refer to prefixes in the syntax for creating words and other derivatives, and thus to the recognition of an affiliated dictionary. There are many affixes in English that are affixes of the English language, and are also associated with other languages.

Keywords: word creativity, phonetic, lexical, semantic, linguistics, grammar, English, Azerbaijani

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 28.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 29.03.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Nadir Məmmədli tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.